

Prof. dr hab. Jan Blecharz
Instytut Nauk Społecznych

Akademia Wychowania Fizycznego im. B. Czecha
w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pawła Kalinowskiego: *Psychospołeczne uwarunkowania skuteczności działania w piłce nożnej – mediacyjna rola radzenia sobie ze stresem*
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Macieja Tomczaka, prof. AWF

Stres psychologiczny jest bardzo częstym przedmiotem badań, a w Polsce projekty skupione na PTSD są wręcz dominujące. Wielki projekt właśnie został zakończony na Wydziale Psychologii UW, pod kierownictwem prof. Bogdana Zawadzkiego, znanego badacza temperamentu i współautora polskiej, dobrze znanej w świecie koncepcji. Tematyka recenzowanej rozprawy znajduje się więc, z wielu powodów, w nurcie wiodących badań. Bardzo też ważnych w naszej dziedzinie - dziedzinie nauk o kulturze fizycznej, w tym w psychologii sportu. Jest to sytuacja trudna dla młodego badacza, który po sprecyzowaniu problemu musi opracować kryteria selekcji danych związanych ze swoją problematyką, a ponadto wyważyć treści i argumentację pomiędzy ogólnością a szczegółowością.

W założeniu Autora rozprawy sportowcy „charakteryzujący się określonymi właściwościami psychicznymi przejawiają określone sposoby radzenia sobie ze stresem, które warunkują skuteczność ich działania” (s.5). Jest to zdanie ogólne, które można odnieść do każdej aktywności, przynoszącej określone rezultaty. Z tego założenia wynika cel pracy, którym jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Czy i w jakim stopniu radzenie sobie ze stresem pozwoli wyjaśnić relację pomiędzy wybranymi właściwościami i wsparciem społecznym a skutecznością działania piłkarzy” (s.5). Doktorant deklaruje identyfikowanie tych właściwości poprzez analizę literatury przedmiotu. Jednakże można przypomnieć, że są co najmniej dwie drogi uzasadniania hipotez: pierwsza - odwołanie się do badań z danej dziedziny, druga - wykorzystanie pytania badawczego jako narzędzia wyznaczającego zakres i rodzaj badania (zmienne, metody) oraz strukturę wywodu, formułowanie przypuszczeń jako implikacji koncepcji teoretycznych.

Rozprawa rozpoczyna się od zagadnień ściśle sportowych: charakterystyki piłki nożnej jako dyscypliny sportu i opisu specyfiki działania co stanowi ok. 9 stron tekstu, pozostałe 16 poświęcono problematyce psychologicznej.

W odniesieniu do treści zaczerpniętych z teorii sportu i badań nad piłką nożną, zarówno obcych, jak i polskich mogę stwierdzić, że Doktorant zakończył ten fragment rozprawy autorskim schematem: „Model działania: właściwości podmiotowe piłkarza w relacji do podejmowanych przez

niego czynności (sposobów radzenia sobie ze stresem), zmierzających do określonego poziomu skuteczności działania w kontekście wymiarów sytuacyjnych” (ryc.1, s.13).

W mojej opinii kwestie psychologiczne nie są przedstawione wystarczająco jasno. Otwiera je nawiązanie do zagadnienia skuteczności działania i cech osobowości typowych dla piłkarzy nożnych.

W zakresie problematyki stresu syntetyczne ujęcie kwestii nie do końca się udało, jest to zresztą zadanie karkołomne. Doktorant słusznie wybrał koncepcję Lazarusa, ale nie wskazał ani na jej holistyczność ani też – co kluczowe – na proces potrójnego (pierwotnego, wtórnego i powtórnego) oceniania jako dominujący dla przebiegu stresu mechanizm psychologiczny, decydujący o sposobach radzenia sobie z nim. Odniesienie się do monografii tego słynnego badacza stresu (którego brak) niewątpliwie pomogłoby sięgnąć do istoty wyjaśnienia psychologicznego tego zjawiska¹, a co ważniejsze – mogłoby wpłynąć na dobór zmiennych i mierzących je technik w badaniu autorskim. Mapa poznawcza koncepcji stresu (przedstawiona czytelnie w również pominiętej monografii Łosiaka²) pozwoliłaby uniknąć zbędnego i nietrafnego komentarza głoszącego, że wielu autorów „uwypukla znaczenie zagrożeń występujących niezależnie od postrzegania jednostki” (s.17). W koncepcjach psychologicznych, gdzie całościowa i poznawcza teoria Lazarusa występuje obok nadal aktywnie budowanych koncepcji wywodzonych się z koncepcji Hobfolla i opartych na pojęciu zasobów, kwestia podmiotowego spostrzegania sytuacji stresowej, samego procesu stresu i zmagania się z nim jest przedstawiana i wyjaśniana na wiele złożonych sposobów, odległych od tak podstawowej (a już przebrzmiałej) kwestii jak subiektywność - obiektywność spostrzegania i występowania (raczej – także spostrzegania) zagrożeń, jak wskazano w cytowanym zdaniu.

Formułuję te uwagi też jako wskazówkę redakcyjną dla Doktoranta na moment przygotowywania rozprawy do druku (np. serii artykułów).

Przestawiona w tym momencie rozprawy charakterystyka sposobów radzenia sobie ze stresem (określonych, a nade wszystko zbadanych przez Lazarusa i zwolenników jego koncepcji) wydaje się niekompletna. Co najważniejsze – stwierdzenie, że sposoby radzenia sobie ze stresem skupione na emocjach polegają na tym, że „w obliczu sytuacji trudnej (występuje, dodam - JB) koncentracja osób na własnych stanach emocjonalnych i przeżyciach” (s.18) jest fragmentaryczne i sugeruje bierność osoby zmagającej się ze stresem i jej skupienie tylko na doświadczeniach emocjonalnych, a tak nie jest, o czym świadczą liczne argumenty empiryczne wskazujące, m.in., że osoby w stresie intensywnie regulują własne pobudzenie, które jest definicyjnym składnikiem emocji (Łosiak, 1994³, Lazarus, 1991, Łosiak, 2008, Natura emocji⁴).

Kończąc tę część rozprawy konkluzja - hipoteza, która następuje po odnośnikach do wyników badań nad stresem u piłkarzy nożnych: „nierozłącznym elementem towarzyszącym

¹ Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press.

² Łosiak W. (2008). *Psychologia stresu*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

³ Łosiak, W (1994). *Dynamika emocji i radzenia sobie w stresie psychologicznym: badania pacjentów chirurgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁴ *Natura emocji: podstawowe zagadnienia* (2012). Red. nauk. P. Ekman, R. J. Davidson, przekł. Bogdan Wojciszke. Gdańsk: GWP.

piłkarzom podczas rywalizacji sportowej i sprzyjającym wysokiej skuteczności będzie redukcja stresu poprzez koncentrację na zadaniu. Z kolei koncentracja na emocjach powodować może nadmierny wzrost pobudzenia emocjonalnego i tym samym zmniejszać szansę na wysoką skuteczność działania” (s.19) wydaje się tendencyjnie preferować racjonalne sposoby zwalczania stresu i regulowania emocji. Poprzedni argument o dysfunkcjonalności emocji dotyczył skupienia na doświadczeniach emocjonalnych, w tym miejscu mowa tylko o pobudzeniu, co jednak stwarza dodatkowe trudności. Jak bowiem można zanalizować pobudzenie, jego przyczyny (np. odróżnić emocje od zwrotnego skutku intensywnego wysiłku fizycznego?) i jego składowe w takim aktywnym działaniu ruchowym, jakim jest piłka nożna? To bardzo złożona kwestia.

Analiza wyników badań i ich wyjaśnienie w kwestii cech osobowości piłkarzy, jako determinantów ich skuteczności i radzenia sobie ze stresem (2.3), ma w tytule ograniczenie do modelu Wielkiej Piątki, ponadto w początkowej części przedstawiono relacje pomiędzy cechami osobowości i temperamentu. To rzeczywiście problem dość złożony, jednakże w podręcznikach psychologii (i polskich, i obcych) znajdujemy odpowiednie rozróżnienia, również w cytowanej monografii Pervina. Ten brak klarowności jest później, skompensowany na poziomie analizy empirycznej.

Model Wielkiej Piątki jest stosowany w psychologii sportu, ale trafność tych pomiarów jest dyskusyjna, podobnie jak uznanie stojącego za nim paradygmatu różnic indywidualnych.

Rozważając jeszcze raz uwarunkowania temperamentalne (2.4.) Autor rozprawy zamieszcza krótki rys historyczny, ale podobnie jak poprzednio, analizie badań brakuje szerszego zakresu i jasności. Ponownie zauważam pewną tendencyjność wywodu. Cytuję: „Potwierdzono, że wyłącznie określony poziom czynników temperamentalnych będzie charakteryzował gracza wysokiej klasy” (cyt.: Szwarc, 2003 – to praca metodologiczna sądząc po tytule, a nie meta analiza badań...)” (s.24). Podobnie są cytowane zależności wynikające z mierzenia temperamentu kwestionariuszem Strelaua. Motywacja osiągnięć (2.5.) omówiona jest w ujęciu szczegółowym, odnoszącym się do koncepcji Nichollsa z 1984 roku, jednakże z przekładem terminów mylącym - w miejsce orientacji na zadanie (*task orientation*) i na ego/na „ja” (*ego orientation*), w tym drugim przypadku Doktorant używa określenia „personalna”, które jest mylące⁵. Definicja „Orientacja personalna zwraca uwagę na zaprezentowanie wysokich umiejętności, nie uwzględniając zaangażowania” (s.27) jest przede wszystkim niepełna. Na podstawie odwołania do publikacji nie sygnalizującej badań Doktorant stwierdza, że orientacja zadaniowa „polega na koncentracji na osobistym rozwoju” (s.27) – co wydaje się nadinterpretacją. Dalej pisze, że: „W świetle badań korzystniejsza w piłce nożnej jest orientacja zadaniowa” (tamże), bez żadnego odnośnika do literatury przedmiotu. W dalszej części tego fragmentu znajduje się konkluzja: że „piłkarze charakteryzować się powinni wysokim poziomem motywacji skierowanej na zadanie i optymalnym poziomem motywacji z nastawieniem na ego” (s.28).

⁵ Por. Tokarz, A., Kaleńska-Rodzaj, J. (2011). Orientacje motywacyjne jako wyjaśnienie specyfiki motywu. [W:] A. Tokarz (red.) *Pamięć. Osobowość. Osoba. Księga Dedykowana prof. Annie Gałdowej*. (281-295). Kraków: WUJ.

Podsumowaniem tych rozważań jest hipoteza głosząca, że „relacja między orientacją zadaniową a skutecznością działania piłkarzy mediowana będzie przez zadaniowe sposoby radzenia sobie ze stresem”.

Poczucie własnej skuteczności (2.6.) pojawia się w rozprawie dopiero teraz, nie było dotąd ujmowane jako zmienna istotna w zarysowanej problematyce. Podobnie jak poprzednio, definicja jest tylko zarysowana, a Autor od razu przechodzi do „założeń” (w swoim rozumieniu: hipotez): „W związku z tym można założyć, iż poczucie własnej skuteczności będzie miało istotny wpływ w działaniach piłkarzy podczas zawodów” (s.29). Odwołanie do badań jest tylko jedno, do monografii (Supiński, Kałużny, 2016).

Ostatni wątek części teoretycznej (3) dotyczy wsparcia społecznego i jego funkcji w skutecznym działaniu i radzeniu sobie ze stresem w piłce nożnej. Doktorant odróżnia wsparcie w aspekcie strukturalnym i funkcjonalnym oraz wyróżnia jego rodzaje, wspierając się odpowiednimi referencjami z badań w sporcie.

Reasumując właściwości części teoretycznej chciałbym sugerować zwiększenie klarowności wywodu i kompletności cytatów, szczególnie z prac klasycznych, silniejsze i bardziej różnorodne uzasadnienia empiryczne, większą dbałość o precyzję języka. W kilku wskazanych momentach interpretacja koncepcji oraz danych wydaje się tendencyjna, przeceniająca orientację zadaniową i racjonalne sposoby zwalczania stresu (skontrastowane z emocjonalnymi jako dysfunkcjonalnymi). Tego typu wywód, jak każdy prowadzony w kontekście naukowym, musi się cechować pełną obiektywnością.

W części metodologicznej pytanie badawcze jest uszczegółowione i przyjmuje następującą postać: „Czy i na ile sposoby radzenia sobie ze stresem pozwolą wyjaśnić relacje między badanymi właściwościami psychicznymi, wsparciem społecznym a skutecznością działania piłkarza” (s.34). Jako zmienne niezależne główne wybrano: właściwości temperamentu, cechy osobowości wg Wielkiej Piątki, motywację zadaniową (ale motywacja zorientowana na ego została pominięta), poczucie własnej skuteczności i wsparcie społeczne. Zmienną pośredniczącą czyli mediatorem uczyniono style i strategię radzenia sobie ze stresem skoncentrowane na zadaniu, na emocjach i na unikaniu. Zmienną zależną jest w tym układzie skuteczność działania piłkarza. Kolejno następują pytania badawcze, silnie sformalizowane, osadzone na poziomie mierzonych zmiennych (zoperacjonalizowane). W kolejnej części tekstu zamieszczono szczegółowe hipotezy operacyjne w pięciu grupach, zobrazowane w ryc. 2 (s.43). Konstrukcja pytań i hipotez przystosowana jest do zaplanowanej analizy statystycznej.

Badania zostały przeprowadzone w Polsce wśród 156 młodych piłkarzy nożnych z trzech akademii piłkarskich. Grupa została dobrze dobrana ze względu na jednorodność, zarówno pod względem poziomu sportowego, jak i wieku, co umożliwiło rzetelne porównania w zakresie zmiennych psychospołecznych związanych ze skutecznością sportową. Opis osób badanych w tym rozdziale jest skrótowy, jednak szczegółowa charakterystyka badanej próby została zamieszczona w kolejnym rozdziale (Wyniki badań), ze względu na interesujące odniesienie jej do populacji ogólnej.

Wybrane metody analizy statystycznej nie budzą wątpliwości, zwłaszcza w kontekście zaprezentowanych problemów badawczych i postawionych hipotez. Doktorant wyjaśnił także przyjęte przez siebie założenia dotyczące analizy mediacji, opierając się na najnowszej literaturze z zakresu psychometrii⁶.

Wśród metod zastosowanych w badaniu ciekawym zabiegiem jest analiza jakościowa zachowania piłkarzy na boisku, dokonana na materiale filmowym, oparta na Arkuszu obserwacyjnym Szwarca z 2002, która doprowadziła do ustalenia wskaźników skuteczności ogólnej, skuteczności w obronie i w ataku (na podstawie 15 wskaźników szczegółowych). Doktorant nie podaje szczegółów procedury. Druga oryginalna metoda to Autorski „Kwestionariusz wsparcia w sporcie”, oparty na „wygenerowanych” i „adekwatnie wygenerowanych” pytaniach, które „zostały uznane za w pełni ekwiwalentne” przez ekspertów. Autor zamieszcza dane na temat konstrukcji (potem – struktury) i właściwości psychometrycznych narzędzia, zgodnie z regułami sztuki, zgadzam się, że technika ta wymaga dalszych badań i modyfikacji.

Pozostałe metody: NEO-FFI Costy i McCrea wersja polska, FCZ-KT Zawadzkiego i Strelaua, EAS-D Bussa i Plomina, Kwestionariusz Orientacji Celowej w Sporcie Dudy (pomimo, iż zawodnicy wypełnili cały kwestionariusz, wykorzystano tylko dane dotyczące orientacji zadaniowej, uzasadnienie i wyjaśnienie tej decyzji wydaje mi się konieczne), CISS - Endler, Parker, CICS - Style i Strategie Radzenia sobie ze Stresem w Sporcie (autor nieokreślony), GSES - Schwarzer, Jerusalem, opisane są pobieżnie, bez wskaźników psychometrycznych, bez wskazania skal czy podskal.

Dyskusja wyników. Ta część pracy liczy ok. 20 stron, zawiera analizę wyników przyporządkowaną do hipotez, tak w tym miejscu, jak i części 7. Autor nie skupia się wyłącznie na swoich danych, nawiązuje do innych badań, w dalszym ciągu niezbyt licznych. W interpretacjach nie wskazuje na teoretyczne implikacje tego, co stwierdził. Wywód cechuje znowu pewna tendencyjność (np. w przypadku hipotezy pierwszej i dalej, ponownie podkreśla dysfunkcjonalność emocji - s.126), pomija fakt mierzenia i funkcje orientacji motywacyjnej na ego (s.127). Można także zwrócić uwagę Autorowi, że niepotwierdzenie się hipotezy nie może być podstawą orzekania, że oczekiwanej zależności nie ma.

W dziedzinie badań psychologicznych falsyfikacja jest niełatwa. Ponadto, aby można było generalizować wyniki trzeba spełnić bardzo wiele warunków i jednokrotne badanie, niezbyt licznej grupy na jednym poziomie sportowym umożliwia właściwie tylko wstępną weryfikację hipotez, które wymagają dalszych, wielokrotnych, powtarzanych badań na różnych grupach.

⁶ Należałoby jednak, opisując klasyczne ujęcie analizy mediacji, odnieść się bezpośrednio do źródła, pośrednie cytowanie powinno być stosowane jedynie w przypadku trudnej dostępności oryginalnej pracy, a w przypadku artykułu *The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations* (Baron i Kenny, 1986), tak nie jest.

Zbyt wiele w tej części rozprawy stwierdzeń uogólniających, kategoriowych. Radziłbym te właściwości dyskursu poddać silnej kontroli.

Nie znajdujemy w części końcowej rozprawy wskazania na słabości projektu, co jest przecież już obowiązkowym elementem artykułów publikowanych w renomowanych czasopismach. Nie ma w niej także uwag na temat przyszłych planów badawczych Doktoranta.

Kwestie formalne. Rozprawa jest zwięzła, liczy łącznie 170 stron, w czego 30 poświęcono na wstęp teoretyczny, ponad 100 zaś na relację z badań wraz z dyskusją. Język w miarę poprawny, jednak w warstwie terminologicznej znajdują się pewne nieścisłości, np. „zaadoptowanie się do nowych warunków” s. 25, zamiast: „zaadaptowanie się”. Na str. 29 – „mylenia” zamiast „myślenia”. Str. 30: „wparcia” zamiast „wsparcia”. W całej rozprawie nie ma dobrego, adekwatnego odróżnienia pojęć „założenie” i „hipoteza”, są niekiedy traktowane zamiennie. Pojawiają się niejasności i potknięcia, np. gramatyczne: „styli” zamiast „stylów”. Niejasne jest zastosowanie określenia „adekwatne (może: analogiczne) wyniki” (s.138). Formalne właściwości tabel też trzeba dopracować⁷.

Problemy są też z zapisem bibliograficznym⁸ oraz przyjętym sposobem podawania przedziałów ufności⁹.

Do zalet rozprawy zaliczam podjęcie bardzo ważnego problemu, jego precyzyjną dekompozycję na szczegółowe pytania badawcze i hipotezy. Zgromadzenie cennych danych. Ich wyczerpującą analizę statystyczną. Zastosowanie analizy jakościowej zachowania piłkarzy na boisku. Opracowanie kwestionariusza mierzącego wsparcie społeczne w sporcie. Z pewnością ten plan badawczy powinien być nadal realizowany.

Wady doktoratu to brak równowagi pomiędzy rozważanymi ogólnymi, dotyczącymi kwestii podstawowych dla zarysowanej problematyki, jej poznawczej mapy, a danymi szczegółowymi, np.

⁷ W kilku tabelach wartość p wpisana jest z dużej litery, w tabeli 8 w ogóle brakuje kolumny z wartością p. Czasem zamiast * do określania poziomu wartości p są wpisywane x (przy wszystkich modelach strukturalnych), bardzo dużo jest pustych miejsc na stronach - można nieco lepiej ułożyć rysunki i tabele, żeby uniknąć tego typu problemów.

⁸ Nie jest nieujednolicony, raz po polsku, raz po angielsku (np. "red" i "eds"), czasem w ogóle błędnie (np. pozycja 31 w literaturze cytowanej). Jeśli to miał być mniej więcej styl APA, to w rozdziale 4, kiedy cytuje Barona i Kenny'ego, wpisał (Tomczak 2013 za: Baron Kenny 1986) a powinno być (Baron i Kenny, 1986, za: Tomczak, 2013). Czasem powołuje się poprzez formę (nazwisko, data), czasem poprzez formę (nazwisko data), czyli raz z przecinkami, innym razem bez przecinków.

⁹ W tabelach zazwyczaj jest to do trzech miejsc po przecinku, w tekście pojawiają się wartości do czterech miejsc po przecinku. Pojawiają się wpisane wartości 0,00 lub 0,000, które prawdopodobnie oznaczają wartość poniżej 0,001 (lub 0,01). Czasem pomiędzy wartością a współczynnikiem pojawiają się spacje, a czasem nie (np.s.66).

wynikami badań, co powoduje, że konstrukcja całości jest nieharmonijna. Nie wszystkie pojęcia stosowane są w odpowiednich znaczeniach (znaczenie terminów założenie i hipoteza, istota i mechanizmy stresu). Uzasadnienia hipotez niekiedy są niewystarczające, zbyt mało jest odwołań do badań empirycznych z obranego zakresu.

Reasumując stwierdzam, że pomimo wskazanych niedociągnięć, mgr Paweł Kalinowski autor rozprawy doktorskiej: *Psychospołeczne uwarunkowania skuteczności działania w pilce nożnej – mediacyjna rola radzenia sobie ze stresem*, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Macieja Tomczaka, prof. AWF, zgromadził interesujące dane empiryczne, znalazł dla nich odpowiednie zaplecze teoretyczne i wykazał się sprawnością warsztatową. Stwierdzam zatem, że rozprawa mgr. Pawła Kalinowskiego spełnia wystarczająco wymagania stawiane pracom doktorskim w ustawie o stopniach i tytułach naukowych i wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków, 24 maja 2019 r.

